

**От „имало едно време в едно царство господарство”
до „тук и сега” в паралелния свят на романа „Хари Потър”
(част I – проблеми на времето)**

Илияна Бенина

The subject under discussion in the present work is the problem of time representation in the Harry Potter fantasy series of novels by the British writer J. K. Rowling. Time is viewed as a function of both genre characteristics and implied ideology. Special stress is put on the chronological frames of the text and the ways of their particular expression.

Key words: *time, ideology, constrains, frames, fairy tales, fantasy.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Времето и пространството са един от най-съществените компоненти на наратива във всяко художествено литературно произведение. Извън тях то просто не може да се реализира като такова. На първо място в тази връзка ще разгледаме идеята за хронотопа и нейното отношение към вълшебните приказки. Както е известно, с това понятие М. Бахтин означава пресичането на времевите и пространствените координати на даден художествен свят. В статията си *Формите на времето и хронотопа в романа* той уточнява, че: „Хронотопът в литературата има съществено жанрово значение. Може направо да се каже, че жанрът и жанровите разновидности се определят именно от хронотопа, при което в литературата водещото начало в хронотопа е времето. Хронотопът като формално-съдържателна категория определя (в значителна степен) и образа на човека в литературата; този образ винаги е съществено хронотопен”. [1] В главата *Проблемът на историческата инверсия и фолклорният хронотоп* в същата статия той въвежда понятието „пълнота на времето”, под което разбира проявлението му в литературата в трите възможни плана – на миналото, настоящето и бъдещето. [2] Това, което е от интерес за нас в случая е, че говорейки за времето във фолклорно-митологическото мислене, част от което е изразено и в светогледа на приказките, той споменава съществуването и на така наречената „историческа инверсия”, която се реализира в системата на пълнотата на времето. [3] Нейната същност се свежда до това, че митологическото и художествено локализира в миналото такива категории като цел, идеал, справедливост, съвършенство, хармонично състояние на човека и обществото и др. С други думи, изобразява се като вече съществувало в миналото това, което всъщност може и трябва да се осъществи в бъдещето и, което по същество е цел, необходимост, а съвсем не действителност на миналото. Това е своеобразна „размяна на времето”, при която във фокуса на повествованието не е бъдещето, а основно миналото и, в по-малко случаи, настоящето. Както казва Бахтин: „За да се надари с реалност един или друг идеал, той се мисли като вече съществувал веднъж някога в Златния век в „естествено състояние” или се мисли за съществуващ в настоящето някъде през девет царства в десето, зад морета и океани, ако не на земята, то под земята, ако не под земята, то на небето”. [4] Изводите, които можем да направим дотук във връзка с така предпоставената тема са следните:

1. **Вълшебните приказки се определят жанрово до голяма степен чрез времето, което е основно минало** (в порядъка по-скоро на изключение може да се реализира и в плана на настоящето). Достатъчно е в подкрепа на този времеви план да си спомним обичайните формули, с които започват повечето приказки: „имало едно време в едно царство господарство” или „някога много отдавна в едно царство имало ...” и други подобни. Вл. Пропп посочва, че: „Тези формули не са „похвати”, а показатели на известно отношение към действителността. Уводната формула, <...>,”

извежда приказката от сферата на реалното време и реалното пространство. От това се определя нейната „фантастичност“, нейния характер и стил”. [5]

2. Отношението към действителността на свой ред се определя от възгледите. Сложният въпрос за заложената в приказката идеология е свързан преди всичко с въпроса за характера на самия герой на приказката, за това какви идеали следва той. При най-близък поглед се вижда, че той не следва идеалите на съвременността, а изразява тези на далечното минало. И, следователно, както заключава Вл. Проп, „ключът към приказката не е в настоящето, а в миналото”. [6] **Планът на миналото в приказките не разглежда съответната действителност като реалност и конкретност, а в един по-абстрактен и идеализиран вид,** който в същността си отправя послания за бъдещето. Споменатите по-горе формули доста убедително илюстрират тази пределна степен на неопределеност, както по отношение на времето, така и на свързаното с него пространство.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Как стои въпроса по тези параметри на времето в романа *Хари Потър*? Макар че този роман, както и вълшебните приказки, се реализира в сферата на фантастичното, категорично трябва да отбележим **съществената разлика**, а именно, че **фабулното време протича основно в плана на настоящето**. И не само, че се реализира в настоящето, но **то е пределно конкретно**, разглеждайки случващите се събития в седмиците, месеците, годините на протичащото фабулно време. Както вече бе подчертано в цитирания по-горе текст от Вл. Проп, времето е показател на отношение към действителността. В този смисъл излъчваните послания от текста на романа се различават по това, че не се отправят някъде към неясното и далечно бъдеще, както това е при приказките според Бахтин, а са свързани с конкретното „тук и сега” на наратива, който от своя страна препраща към настоящето на емпиричния читател. Посланията за природата, за която трябва да се погрижим преди да е станало много късно; за това, че познаването, а не материалните неща трябва да са в центъра на вселената на подрастващите; за толерантността по отношение на рода, класата и расата, както и редица други, звучащи също толкова актуално днес, се предлагат на обсъждане сега с ясното виждане за тяхната навременност. Всички тези послания са насочени към конкретните измерения на нашето настояще, с очевидната цел подрастващият читател да стане един по-добър човек тук и сега. Обобщавайки можем да кажем, че тези разлики се определят от различията в социалната и културната ситуация на съвременната епоха като цяло. Те от своя страна предопределят и особеностите на възгледите на постмодерното, глобализирано общество, характеризиращи се до голяма степен с предпочитанията си към конкретиката на настоящето в цялото му разнообразие и с отказа от далечните времеви перспективи на неясни абстрактни идеали.

Друга съществена особеност на **времето във вълшебните приказки е, че то се реализира на плоскостта на субективността – то може според случая да се разтяга или компресира**. Бахтин отбелязва по повод на рицарския роман, който стои най-близко до вълшебните приказки и романсите, тъй като наследява тяхната поетика в голяма степен, следното: „Появява се **приказният хиперболизъм на времето**, разтягат се часовете и се съгъхват дните до мигове и самото време може да се омагьоса;” [7] Фактът за генетичната връзка между вълшебните приказки и рицарския роман в смисъл на приемственост се потвърждава и от Е. Мелетински, който казва: „Структурата на вълшебната приказка се възпроизвежда частично в средновековния рицарски роман, който на свой ред повлиява за развитието на приказната традиция в Европа”. [8] В този смисъл рицарският роман заема една междинна позиция между различните етапи във формирането на приказката, като съвсем естествено преди това в него се репрезентират и основните тенденции в

отразяването на приказното време. По въпроса за субективността на времевите параметри Вл. Проп допълва конкретно за фолклора и приказките, в частност, следното: „Всички действия в древния фолклор са представени като доста интензивни, не такива каквито извършва обикновения човек”. [9] В *Спящата красавица* изминават като миг сто години; детството на Снежанка, Пепеляшка, Рапунцел, Малечко Палечко и много други приказни герои шеметно бързо се „изнизва” пред очите ни. Обикновено с минимален текст – само от едно или две изречения се маркират тези огромни скокове в приказното време.

Концепцията за времето в романа *Хари Потър* изгражда една доста сложна структура. На първо място трябва да отбележим, че цялата поредица от седем книги, погледнато в едър мащаб, има строго определени хронологични граници – действията във всяка една от тях обхващат точно по една година от живота на протагониста: от единадесетата до осемнадесетата му година. Тази времева определеност според нас изгражда **външната хронологична рамка на текста**, която в своята буквалност напомня педантичната правдивост по отношение на времето на античния роман. От друга страна, повтарящата се външна хронологична рамка създава впечатлението за симетричност, стабилност и хармоничност, тъй като е изградена от сходно построени в композиционно отношение и еднакво продължаващи времеви моменти. В този смисъл намираме много сходства с идеята за цикличността, разглеждана от редица автори и особено от М. Елиаде. В книгата си *Митът за вечното завръщане* и по-конкретно в главата, озаглавена *Повторение на космогонията*, той обяснява пределно ясно смисъла на цикличността: „Чрез повтарянето на космогоничния акт конкретното време, в течение на което се извършва построяването, бива проектиран в митичното време, in illo tempore, когато е станало основаването на света. Така се осигуряват *реалността и трайността* на една постройка – не само чрез преобразуването на профанното пространство в трансцендентно („Центърът”), но също и чрез преобразуването на конкретното време в митично време”. [10] В тази връзка ние сме на мнение, че книгите на Дж. К. Роулинг изграждат собствена митологична система по същия начин, както при Дж. Р. Р. Толкин в трилогията му *Властелинът на пръстените* или при К. С. Луис и неговата поредица в седем части *Хрониките на Нарния*. Самата Дж. К. Роулинг в многобройните си интервюта нееднократно признава влиянието, което тези автори и, в частност, К. С. Луис са оказали върху нея. Характерното за всички тях е изграждане на собствен свят, който прилича на нашия, но не е нашия, в който събитията се развиват по логика, подобна на тази на нашия свят, и все пак различна. Тази митологична система съвсем естествено утвърждава себе си чрез циклите на повторемост. По този начин и в романа *Хари Потър* се внушава идеята за устойчивото присъствие на този паралелен свят, т.е. - за неговата реалност. Но тук е мястото да отбележим една съществена особеност на цикличността в романа: тя не „копира” затвореността на пълния кръг, описван от времето в древните митове. Да вземем за пример един от най-ярките случаи – митът за Озирис, който всяка година умира и възкръсва и цъкълът се повтаря без промяна ежегодно, очертавайки по този начин разбирането на древните египтяни за умиращата и възкръсваща природа. Цикличността в романа *Хари Потър* по-скоро напомня спирала, отделните кръгове на която си приличат, но все пак не съвпадат, защото имат друго положение в пространството и времето. Тази разлика в отразяване на цикличността в романа според нас се определя от двете пространства, които обхваща: 1. пространството на паралелния свят, което се променя значително по-бавно поради мащабите си и 2. личното пространство на протагониста, променящо се забележимо с всяка изминала година от неговия живот. В митовете боговете не се променят, защото митологичното време има други характеристики – то е сакрално, докато в приказките, и въобще в цялата последвала литература, то може да бъде характеризирано като профанно, тъй като отразява живота на отделния човек, с

неговите радости и скърби, проектирани не в небесния пантеон, а в ежедневиия живот. В рамките на това циклично и по-глобално време Хари Потър трябва да реши също такива глобални въпроси: на коя страна принадлежи - на тъмната, с която както се оказва има много общо, или пък на светлата страна, към която, уви, е толкова трудно да се придържаш винаги. В тази борба със себе си, от избор към избор, изминава глобалното циклично време за протагониста.

На второ място трябва да посочим, че в по-близък план и в по-малък мащаб - вътре във всяка една от книгите, в рамките на тази една година времето се „държи“ по същия непредсказуем начин, както в приказките. Някои от книгите всъщност са композиционно изградени на основата на тази субективна игра с времето. Така например развързката на третата книга – *Хари Потър и затворникът от Азкабан*, а като следствие и цялостния замисъл на книгата, зависят от използването на така наречения „времевърт“ от Хармаяни, който може да разтяга времето, да го връща назад или да го придвижва напред. В крайна сметка цялата интрига се „завърта“ около връщането на времето в дадения случай. В тази книга на практика се убеждаваме, че ролята на времето и, в частност, субективната игра с пространствено-времените перспективи е от основно значение и съставлява крепящата композиционна ос на цялата конструкция. Ясно е, че седем книги могат да дадат богат илюстративен материал в това отношение, затова ще се спрем на тези от тях, които считаме за най-интересни решения и с определен иновационен елемент.

Моментите на ретардация, например, са решени по много оригинален начин във втората книга - *Хари Потър и стаята на тайните*. Запознаването с част от най-ранния период от живота на основния антагонист - Волдемор, преди да стане това, което е, в битността му на ученика Том Риддъл, се реализира чрез неговия „оживял“ дневник. Смяната на времевата перспектива в този случай дава възможност за реализиране на повествование от първо лице, на монологична реч и, съответно, на нова гледна точка, в иначе третоличното като цяло повествование на текста. Това допринася за създаване на допълнителна атмосфера на убедителност и автентичност на изказа. От друга страна, така на практика се реализира един от възможните варианти на взаимодействие между различните елементи на наратива, каквито са категориите за гледна точка и време.

Много често в приказките и въобще в детската литература **сънят** е не само основен структурно-композиционен елемент, но често е и отправната точка, в която времевата перспектива се сменя чрез манипулиране на времето по някакъв начин. Като особено очевиден и добре познат пример ще посочим книгите за Алиса от Луис Карол. В рамките на иначе кратката дрямка Алиса опознава странната логика на времето и пространството на цяла една нова вселена. В романа *Хари Потър* на съня не е отредена такава централна роля, но на негово място и с подобни функции Дж. К. Роулинг въвежда оригиналния образ на така наречения „мислосем“ – магическо устройство, с помощта на което използващият го попада чрез състояние, подобно на транс, в мислите на други хора, които могат да са ситуирани в различни точки на времето и пространството. **На мястото на съня идват „виденията“**, но се преследват подобни цели – променят се пространствено-времените граници, за да се поставят персонажите в нови и/или неочаквани ракурси. По този начин се дава и на читателя възможност сам да открива и нарежда липсващите части от пъзела на тяхната скрита природа и мотиви, да отхвърли измамните привидности, да надскочи очевидните истини. От друга страна, както казва Бахтин в цитата, приведен от нас в началото на този раздел, „човекът е винаги хронотопен“, т.е. той не може да се разглежда по друг начин освен в диалектична връзка с тези категории, тъй като е свързан с тях чрез отношенията на взаимна зависимост. И ако Алиса само в рамките на този кратък сън успява да порасне дотолкова, че да започне да се ориентира в объркващо-противоречивия свят на възрастните, то за Хари Потър тези „екскурзии“

в чуждите мисли с мъдрата подкрепа на професор Дъмбълдор му помагат, разбирайки другите, да започне да разбира и себе си по-добре.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всичко казано до тук в тази връзка както за романа *Хари Потър*, така и за вълшебните приказки, ни дава основание да направим следните изводи:

1. За разлика от вълшебните приказки фабулното време в романа е ориентирано към настоящето.

2. За разлика от вълшебните приказки то показва черти на конкретност и актуалност.

3. Констатира се сходство в начина, по който събитията на нивото на отделната книга се реализират чрез субективната игра с времето, като по този начин се променят обичайните хронологични перспективи.

4. За разлика от приказките тази субективност в трактовката на времето се съчетава с идеята за цикличност на глобално ниво, като цялостна организация на романовата поредица. По този начин се защитава митологичната уникалност и реалност на магическия паралелен свят, а също усещането за неговата единност и цялостност.

5. Цикличността на времето в романа е от друг ред, несъвпадащ с този на митовете, тъй като се реализира по отношение не на божественото, а на конкретното човешко пространство.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бахтин, М. *Вопросы литературы и эстетики*. М. 1965, с. 235.

[2] Пак там, с. 296.

[3] Пак там, с. 297.

[4] Пак там, с. 298.

[5] Проп, Вл. *Русская сказка*. М. 2000, с. 225.

[6] Пак там, с. 228 – 229.

[7] Бахтин, М. *Вопросы литературы и эстетики*. М. 1965, с. 304.

[8] Мелетински, Е. *Поетика на мита*. С. 1995, с. 374.

[9] Проп, Вл. *Русская сказка*. М. 2000, с. 227.

[10] Елиаде, М. *Митът за вечното завръщане*. С. 1994, с.31.

За контакти

Ст. преподавател Илияна Ганчева Бенина, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Катедра Чужди езици, e-mail: ibenina@abv.bg, тел. 082/ 888 230.

Докладът е рецензиран